

ΜΙΧ. Δ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΝΩΜΗΣ
ΤΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΤΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ
(Η ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ)

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΝΩΜΗΣ ΤΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΤΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ (ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ)

Εισαγωγή.—Ἡ ἐκ παραδόσεως δεκτὴ ἐλευθερία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ διδασκαλίας, λαμβανομένη εἴτε ὡς μία εἰδικωτέρα ἐκδηλώσις τῆς ἐλευθερίας ἐκφράσεως τῶν στοχασμῶν, τῆς ἀσφαλιζομένης ἐν τῷ ἄρθρῳ 14 τοῦ Συντάγματος, εἴτε ὡς μία αὐτοτελὴς θεσπιζομένη ἐλευθερία, ὑπέστη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας σημαντικὰς ἐξελίξεις, αἱ ὁποῖαι καθωρίσθησαν ἰδίᾳ ὑπὸ κειμένων συνταγματικῶν διατάξεων. Αἱ διατάξεις αὗται ἐσημείωσαν ἀξιολόγους σταθμούς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐλευθερίας ἀντιλήψεων.

Τὰς διατάξεις ταύτας ἐπισκοποῦμεν ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ καὶ προσπαθοῦμεν νὰ ἀναλύσωμεν τὸ νομικὸν καθεστῶς, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ὑπῆχθη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τὸ θέμα τοῦτο, ὡς καὶ τὸ συναφές γενικώτερον θέμα τῆς ἐλευθερίας γνώμης τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὸ καθεστῶς τοῦτο διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν ἰσχυσασῶν καὶ ἰσχυουσῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦτου συνταγματικῶν διατάξεων, τόσον παρ' ἡμῖν, ὅσον καὶ ἀλλοχρῶ.

* * *

I. Ἡ γενικὴ ἐλευθερία τῆς ἐκφράσεως τῶν στοχασμῶν. Ἡ ἐλευθερία γνώμης τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἐν γένει καὶ εἰδικώτερον, τῶν ἀκαδημαϊκῶν διδασκάλων.—Ἀφετηρίαν διὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν ἀποτελεῖ τὸ ἄρθρον 14 τοῦ Συντάγματος, τὸ ὁποῖον ὀρίζει ὅτι «ἐκαστος δύναται νὰ δημοσιεύῃ προφορικῶς, ἐγγράφως καὶ διὰ τοῦ τύπου τοὺς στοχασμούς του, τηρῶν τοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Ὁ τύπος εἶναι ἐλεύθερος κλπ.». Ἡ διάταξις αὕτη ὑπῆρχεν ἤδη αὐτουσία εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 (ὡς ἄρθρον 10), εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 καὶ εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927 (ὡς ἄρθρον 16).

Κρατοῦντος τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911, καὶ δὴ πρὸ τῆς μεταπολιτεύσεως τοῦ 1927, ἐδιδάσκετο γενικῶς ὅτι τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος τοῦ θεσπιζομένου διὰ τῆς ἀνωτέρω διατάξεως, ἦτοι τῆς καλουμένης ἐλευθερίας ἐκδηλώσεως τῆς σκέψεως, ἀπολαύουν κατ' ἀρχὴν καὶ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι. Ἀλλ' ὅμως, ὡς πρὸς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, ἡ ἐλευθερία τῆς γνώμης ὑπόκειται εἰς τοὺς περιορισμούς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλονται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς δημοσίας ὑπαλληλικῆς σχέσεως καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀπορρεουσῶν ὑποχρεώσεων.

Οἱ εἰδικοὶ οὗτοι περιορισμοί, οἱ ὁποῖοι περικόπτουν κατὰ τι ποσοστόν, καὶ δὴ ἐνίοτε ἀπεριφράστως, τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκδηλώσεως τῆς σκέψεως,

ὡς πρὸς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, δὲν ἀναφέρονται μόνον εἰς τὸ ἀτομικὸν τοῦτο δικαίωμα, τὸ καθιερούμενον διὰ τοῦ ἄρθρου 14 τοῦ Συντάγματος, ἀλλ' ἀναφέρονται εἰς πάντα σχεδὸν τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, ἰδίᾳ τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι, τοῦ συνεταιρίζεσθαι¹, τοῦ ἀναφέρεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς², κλπ., τῶν ὑποίων ἢ ἄσκησις, προκειμένου περὶ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, περικόπτεται κατὰ τὸ ἐκ τῆς φύσεως τῆς δημοσίας ὑπαλληλικῆς σχέσεως ἐπιβαλλόμενον μέτρον.

Εἰδικῶς, τὸ ἀτομικὸν δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως, προκειμένου περὶ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ὑπόκειται, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911, εἰς περιορισμούς, κατατασσομένους εἰς δύο βαθμίδας, ἥτοι :

α) Περιορισμοὶ ἐπιβαλλόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου γενικῶς δι' ὅλους τοὺς πολίτας, δυνάμει τῆς ἐν τῷ αὐτῷ ἄρθρῳ 14 συνυπαρχούσης ἐπιφυλάξεως, τῆς δηλουμένης διὰ τῆς φράσεως «τηροῦντες τοὺς νόμους τοῦ Κράτους». Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται ἰδίᾳ οἱ περιορισμοὶ οἱ θεσπιζόμενοι ἐν τῷ ποινικῷ νόμῳ³, π.χ. ἡ προσβολὴ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως, ἡ προσβολὴ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας κλπ.

β) Περαιτέρω εἰδικώτεροι περιορισμοί, ἀπορρέοντες ἐκ τῶν καθηκόντων τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου. Οὕτω, ὁ δημόσιος ὑπάλληλος δὲν δύναται νὰ ἐκδηλώσῃ τὰς γνώμας του κατὰ τρόπον μὴ συνάδοντα πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ λειτουργήματός του, ἢ κατὰ τρόπον περιέχοντα δημοσίαν ἐπίκρισιν τῆς κυβερνήσεως ἢ τοῦ προϊσταμένου ἢ κατὰ τρόπον συγκρουόμενον ἐν γένει πρὸς τὰ καθήκοντά του, ὡς ταῦτα καθορίζονται ἐκάστοτε ἐν τῷ νόμῳ. Δεδομένου δὲ ὅτι τὰ καθήκοντα ταῦτα, ὡς καὶ τὰ πειθαρχικὰ ἀδικήματα καθορίζονται (ἄρθρον 132 τοῦ Ὑπαλληλικοῦ Κώδικος) πάντοτε ἐνδεικτικῶς, ὁ περιορισμὸς οὗτος, λόγῳ τοῦ μὴ σαφοῦς περιγράμματος του, εἶναι κατ' ἀνάγκην εὐρύς καὶ δικαιολογεῖ τὸ διδασκόμενον, ὅτι, εἰς τὰς ἀμφιβόλους περιπτώσεις, δηλαδὴ εἰς τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν ἐκδήλωσίς τις εἶναι ἢ οὐ ἐπιτετραμμένη, ὁ ὑπάλληλος ἐνεργεῖ πάντοτε «ἐπὶ ἰδίῳ κινδύνῳ»⁴, ὡς ἐνεργεῖ ἐπὶ ἰδίῳ κινδύνῳ καὶ εἰς ἃς περιπτώσεις εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν ἡ ἱεραρχικὴ διαταγὴ εἶναι παράνομος ἢ οὐ, κλπ.

1. Ἄρθρ. 48 τοῦ Ὑπ. Κώδικος, Βλ. ἡμετ. Ἑρμην. Σχόλια Ὑπαλ. Κώδικος, α' ἐκδ. 1951, σελ. 155, β' ἐκδ., 1957, σελ. 108.

2. Βλ. Θ. Τσάτσου, Ἡ αἰτήσις θεραπείας κλπ. 1941, σελ. 22. Dultzig, Disziplinargesetz, 1914, σελ. 23-24.

3. Ἀλλά, καὶ διὰ παντὸς ἐτέρου νόμου, πλὴν τοῦ ποινικοῦ, τίθενται τοιοῦτοι περιορισμοί. Βλ. Poetzsch—Heffter, Handkommentar d. R.—Verf., γ' ἐκδ., σ. 416.

4. Βλ. Brand, Das deutsche Beamten-gesetz, 1942, σελ. 152, καὶ ἡμετ. «Ὑπαλ. Κώδ.», ἐκδ. β', 1957, σελ. 93.

Ἀλλὰ ὁ σημαντικώτερος καὶ γενικωτέρας ἀπηχίσεως περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας γνώμης τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου εἶναι ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὰς πολιτικὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ ¹. Παρ' ἡμῖν ἀποτελεῖ βασικὸν κανόνα τοῦ ὑπαλληλικοῦ δικαίου, ἡ πολιτικὴ οὐδετερότης τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται αὐτῷ πρὸς ἐξισορρόπησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Συντάγματος παρεχομένης αὐτῷ μονιμότητος. Πράγματι, τὸ Σύνταγμα, καθιστῶν μονίμους τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, δημιουργεῖ ἐν μόνιμον στοιχεῖον ἐν τῷ μηχανισμῷ τοῦ Πολιτεύματος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παροδικότητα τῶν ὑπουργῶν, ἀκριβῶς ἵνα μετριάσῃ τὴν ἐπὶ τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας ἐπιρροὴν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ στοιχείου, ἐξ οὗ προέρχονται καὶ οἱ ὑπουργοί. Ὁ μόνιμος ὑπάλληλος, διατηρῶν τὴν συνέχειαν τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας συνεργάζεται μὲ τοὺς ἐκάστοτε ὑπουργούς. Καὶ οἱ μὲν ὑπουργοὶ φέρουν ἐκάστοτε πρὸς ἐφαρμογὴν τὰ πολιτικὰ τῶν προγράμματα, ἐνῷ ὁ ὑπάλληλος ἐκπροσωπεῖ τὰς «ὑπηρεσιακὰς» ἀπόψεις, ἥτοι τὰς τεχνικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀπόψεις τῆς ὑπηρεσίας, αἵτινες εἶναι ἀντικειμενικαὶ καὶ πάγια, ὡς εἶναι πάγια καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς «νομιμότητος», ἥτις εἶναι ὁ ρυθμιστὴς πάσης διοικητικῆς ἐνεργείας. Ὁ ἀπαραίτητος ἐν τῇ κοινοβουλευτικῇ δημοκρατίᾳ συγκερασμὸς τῶν δύο τούτων στοιχείων, ἥτοι τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος καὶ τῆς ὑπηρεσιακῆς ἀπόψεως ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς Διοικήσεως δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ εἰμὴ διὰ τῆς ἀνεπιφυλάκτου συνεργασίας τοῦ μόνιμου ὑπαλλήλου, μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ, καὶ δὴ μεθ' οἰοῦδήποτε ὑπουργοῦ, ἐξ οἰοῦδήποτε κόμματος προερχομένου. Ἡ συνεργασία λοιπὸν αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ, εἰμὴ ἐὰν ὁ ὑπάλληλος εἶναι αὐστηρῶς οὐδέτερος πολιτικῶς ². Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς δικαιολογικὴ βάσις τοῦ καθήκοντος πολιτικῆς οὐδετερότητος, τὸ ὁποῖον ὑπέχει πᾶς δημόσιος ὑπάλληλος.

Ὅθεν ἡ ἐλευθερία γνώμης τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου καταργεῖται εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν δημοσίαν τοῦλάχιστον ἐκδήλωσιν ἰδεῶν καὶ σκέψεων χαρακτῆρος πολιτικοῦ. Ὁ περιορισμὸς οὗτος καθιεροῦται ρητῶς ἐν τῷ ἄρθρῳ 48 τοῦ Ὑπαλληλικοῦ Κώδικος, ἐνθα ὀρίζεται ὅτι «ἀπαγορεύονται εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους δημόσιαι ἐκδηλώσεις πολιτικοῦ χαρακτῆρος καὶ ὅτι ἀπαγορεύεται ἡ σύστασις συνεταυρισμῶν ἐπιδιωκόντων πολιτικούς σκοποὺς ἢ ἡ συμμετοχὴ εἰς τοιοῦτους».

Ὅπως δὲποτε, κρατοῦντος ἔτι τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911, ἐγένετο πάντοτε διάκρισις, ὡς πρὸς τοὺς καθηγητὰς τῆς Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως, ἡ ἐλευθερία τῶν ὁποίων ὡς πρὸς τὴν ἑκφρασιν τῆς ἑαυτῶν γνώμης ἐπὶ τῶν

1. Βλ. γενικῶς περὶ τῶν ἐν Ἑλβετίᾳ κρατούντων, A. Grisel, *La liberté d'opinion des fonctionnaires en droit fédéral Suisse*, Paris, Delachaux, 1933.

2. Βλ. περὶ τούτου, ἡμετ. ἔκθεσιν εἰς Πρακτ. διακομ. ἐπιτρ. Ὑπ. Κώδ., 1949, σελ. 134-135.

ἐπιστημονικῶν θεμάτων τῆς ἀρμοδιότητός των, θεωρεῖται πάντοτε εὐρύτερα καὶ δυσχερέστερον ἀνεχομένη περιορισμούς.

Ὁ διδάσκαλος τῆς στοιχειώδους ἢ μέσης ἐκπαιδεύσεως δὲν δύναται νὰ διδάξῃ ἀπὸ τῆς ἔδρας εἰμὴ τὴν ὕλην, ἣν καθορίζει ἐν τῷ ἐπισήμῳ διδακτικῷ προγράμματι ἢ Πολιτεία, νὰ διδάξῃ δὲ αὐτὴν καθ' ὃν τρόπον ἐν τῷ προγράμματι τούτῳ ὀρίζεται. Ἀποκλείεται λοιπὸν νὰ διδάξῃ ὁ καθηγητὴς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως π.χ. ὅτι πιστεύει περισσότερον εἰς μίαν ἱστορικὴν θεωρίαν διάφορον ἐκείνης ἐφ' ἧς βασίζεται τὸ πρόγραμμα διδασκαλίας τῆς ἱστορίας εἰς τὰ γυμνάσια, ἢ διδάσκων π.χ. τὸ μάθημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, νὰ εἴπῃ π.χ. ὅτι ἡ Διοίκησις τοῦ Κράτους χωλαίνει, ἢ ὅτι οἱ κυβερνῶντες ἐφαρμόζουν ἐσφαλμένον διοικητικὸν σύστημα, ἢ, διδάσκων τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, νὰ εἴπῃ π.χ. ὅτι ἡ θρησκευτικὴ πίστις ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κατευθύνῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἐντὸς ὀρισμένων ὁρίων κλπ.

Πάντα ταῦτα ὅμως δύνανται ἐλευθέρως νὰ διδασκῶσιν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως. Διότι, ἐν τῇ μέσῃ παιδείᾳ, ἡ Πολιτεία σκοπεῖ νὰ διαμορφώσῃ τὰ πνεύματα τῶν ἐφήβων δι' ὀρισμένων σαφῶν καὶ ἀναμφισβητήτου ἀντικειμενικότητος καὶ κύρους γνώσεων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ἐπιτηδεΐας διὰ τὴν ἐγκύκλιον αὐτῶν παιδείαν. Πᾶσα παρέκκλισις ἀπὸ τοῦ προγράμματος τούτου παραβιάζει τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς Πολιτείας καὶ βλάπτει τὴν πνευματικὴν διάπλασιν τῶν ἐφήβων, οἵτινες, μὴ ὄντες εἰσέτι ὥριμοι ἵνα συγκρίνωσι τὰς θεωρίας, κινδυνεύουσι νὰ παραπλανηθῶσιν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν διαφόρων θεωριῶν διαπνεόμενα πνευματικὰ πεδία καὶ νὰ ἐξοκείλωσιν εἰς ὀλεθρίας πλάνας.

Τοιοῦτος κίνδυνος δὲν ὑφίσταται κατὰ τεκμήριον, διὰ τοὺς εἰς τὰς Ἀνωτάτας Σχολὰς φοιτῶντας νέους, οἵτινες θεωροῦνται ἱκανοὶ νὰ κρίνωσι καὶ νὰ συγκρίνωσι τὰς διαφόρους θεωρίας καὶ νὰ ἀσπασθῶσι τὴν ὀρθοτέραν μετὰ ὀρίμου καὶ ὑπευθύνου κρίσεως. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀπὸ ἀρνητικῆς πλευρᾶς δικαιολογίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας.

Ἄλλ' ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας δικαιολογεῖται καὶ ἀπὸ θετικῆς πλευρᾶς ὡς ἐξῆς : Ἐντὸς τῶν σκοπῶν τῆς Πολιτείας περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπιστήμης, ἐξ ἧς προάγεται τόσον ὁ πνευματικὸς ὅσον καὶ ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη δὲν προάγεται ἀληθῶς κατὰ τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μέτρον, εἰμὴ ἐὰν παραμένῃ ἐλευθέρᾳ καὶ ἀπεριόριστος, τόσον ἡ ἔρευνα ὅσον καὶ ἡ δημοσία ἔκθεσις τῶν πορισμάτων τῆς ἐρεύνης, καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν συζήτησις καὶ ἀντίρροσις. Ἐκ τῆς συγχρούσεως τῶν ἰδεῶν ἀναβλύζει πάντοτε τὸ φῶς.

Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη λαμβάνει χώραν εἰς τὸν φυσικὸν αὐτῆς χώρον, ἥτοι εἰς τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰς λοιπὰς Ἀνωτάτας Σχολὰς, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι

» συμμετέχει εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἐξάπλωσιν αὐτῶν». Ἀντίστοιχος ἦτο ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 142 τοῦ Γερμανικοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης τοῦ 1919, ἥτις ὠρίζεν ὅτι: «Ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ διδασκαλία αὐτῶν, εἶναι » ἐλεύθεραι. Τὸ Κράτος ἐγγυᾶται τὴν προστασίαν των καὶ συμμετέχει εἰς » τὴν καλλιέργειαν αὐτῶν»¹.

Ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 21 τοῦ Συντάγματος ἡμῶν τοῦ 1927 εἶχε τεθῇ τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἀ. Παπαναστασίου, ὅστις εἶχε δηλώσει σχετικῶς ὅτι «εἶναι σκόπιμον νὰ ἀναγνωρισθῇ διὰ γενικῆς διατάξεως κατηγορηματικώτερα ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, σύμφωνα μὲ τὰ νεώτερα συντάγματα, πρὸς ἀποσόβησιν ἀνελευθέρων καταχρήσεων, πού δὲν ἐλειψαν δυστυχῶς καὶ ἐδῶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους». Ὁ βουλευτὴς Γ. Φραγκοῦδης εἶχε, παραδόξως, διαφωνήσει, ὑποστηρίζας, ὅτι «αἱ τοιαῦται διατάξεις δὲν εἶναι πρακτικαί, καὶ δὲν πρέπει νὰ περιληφθοῦν εἰς τὸ Σύνταγμα». Ἐξελάμβανε, προφανῶς, ὅτι ἡ διάταξις δὲν θὰ εἶχε πρακτικὰς νομικὰς συνεπείας, ἀλλὰ θὰ περιήρχετο εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λεγομένων «συνταγματικῶν εὐχῶν». Ἡ πρότασις τοῦ Παπαναστασίου εἶχε γίνεи δεκτὴ ἤδη ἐν τῇ συνταγματικῇ ἐπιτροπῇ τοῦ 1925², ἡνωμένη κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν διάταξιν τοῦ ἐπομένου ἄρθρου 22, τὸ ὁποῖον ὠρίζεν ὅτι «ἡ ἐργασία, ἡ τε πνευματικὴ καὶ σωματικὴ, διατελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους κλπ.», ἀπεχωρίσθη ὅμως ἐξ αὐτῆς κατὰ τὴν ψήφισίν της ὑπὸ τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1926-1927³.

Προετάρθη τότε νὰ προστεθῇ ἡ φράσις «ὡς οἱ νόμοι ὀρίζουν», ἀλλ' ἡ πρότασις ἀπερρίφθη. Ἡ ἀπόρριψις αὕτη τῆς «ἐπιφυλάξεως τοῦ νόμου», ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ διδασκαλία παρμένει ἐλευθέρᾳ καὶ ἔναντι τοῦ νομοθέτου, ὅστις δὲν δύναται κατ' ἀρχὴν νὰ ἐπιβάλλῃ περιορισμούς εἰς αὐτήν.

Οὕτω, μετὰ τὴν θέσπισιν τοῦ ἄρθρου 21 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, εἶχε προκύψει ἡ ἐξῆς σχέσις τοῦ ἄρθρου 21 μὲ τὸ ἄρθρον 16 τοῦ αὐτοῦ Συντάγματος, τὸ ὁποῖον ὠρίζεν ὅτι «ἐκαστος δύναται νὰ δημοσιεύῃ τοὺς στοχασμούς του, τηρῶν τοὺς νόμους τοῦ Κράτους»:

Ἡ μὲν ἐλευθερία ἐκδηλώσεως τῶν στοχασμῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 16 (ἤδη 14), ὑπέκειτο, ὡς ὑπόκειται καὶ ἤδη, εἰς τοὺς γενικοὺς περιορισμούς, τοὺς ὁποίους ὁ νόμος ἤθελε θεσπίσει. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία πρὸς καλλιέργειαν καὶ διδασκαλίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης δὲν ὑπέκειτο εἰς περιορισμούς τιθεμένους ὑπὸ τοῦ νομοθέτου.

1. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἄρθρου τούτου, βλ. ἐκτὸς τῶν γενικῶν συγγραμμάτων, τὴν μονογραφίαν τοῦ Walter Schmidt, Die Freiheit der Wissenschaft, 1929.

2. Πρακτικά, σ. 193, 194, 198.

3. Βλ. Πρακτικά συνεδρ. ΚΣ', σ. 156-158 καὶ συνεδρ. ΚΗ', σελ. 164-165.

Ὅθεν, τὸ μὲν ἄρθρον 14 προστατεύει τὸν πολίτην μόνον ἔναντι τῆς ἀστυνομίας, ἢ γενικώτερον τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἥτις δὲν δύναται νὰ ἐνοχλήσῃ ἢ περιορίσῃ τὸν πολίτην κατὰ μέτρον ὑπερβαῖνον τὸ καθοριζόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου. Τὸ ἄρθρον ὅμως 21 ἐπροστάτευε τὸν ἐπιστήμονα, τὸν καλλιτέχνην καὶ τὸν ἀκαδημαϊκὸν διδάσκαλον, οὐ μόνον ἔναντι τῆς ἀστυνομικῆς ἐπεμβάσεως, ἀλλὰ καὶ ἔναντι τῆς νομοθετικῆς ἐπεμβάσεως, διότι ἀπηγόρευε καὶ τὴν διὰ νόμου ἐπιβολὴν περιορισμῶν ἢ μέτρων, ἅτινα θὰ περιέκοπτον κατ' οὐσίαν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐλευθερίας περὶ τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης.

Συνοπτικὴν ἔκφρασιν τῶν ἀπόψεων τούτων εὐρίσκει τις εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 376/1934 ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας¹, ἥτις δέχεται ὅτι «ἡ διάταξις τοῦ ἁρθρου 21 ἀποτελεῖ κανόνα δικαίου, ἀναγνωρίζει δὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρως ἀσχήσεως τῆς ἐπιστήμης, ἥτις προσήκει ἰδιαιτέρως» εἰς τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, οἵτινες δικαιοῦνται νὰ ἐκθέτουν τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις, προφορικῶς ἢ ἐγγράφως, ἄνευ οὐ-

1. Ὁ χρόνος καὶ ὁ θάνατος ἔχουν ἄρει τὴν αὐλαίαν τῆς ἐχεμυθίας, ὡς πρὸς τὸ ἱστορικὸν τῆς διὰ τῆς ὧς ἄνω ἀποφάσεως δικασθείσης ὑποθέσεως : Ὁ καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης Α. Δελμούζος εἶχε δημοσιεύσει ἐν ἔτει 1934, εἰς καθημερινὴν ἐφημερίδα ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον «ἡ νέα ἐκπαιδευτικὴ ἀπόπειρα, ἀνεφάρμοστος καὶ βλαβερὰν, σχολιάζων κατατεθειμένα εἰς τὴν Βουλὴν ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια. Εἰς τὸ αὐτό, ἄρθρον μεταξὺ ἄλλων, ἔγραφεν ὅτι «ἡ γλῶσσα τῶν νόμων ἦταν ἱερογλυφικὴ γιὰ τοὺς πολλούς», ὅτι «γλῶσσα ποὺ χωρίζει τὸ ἔθνος σὲ γραμματισμένους καὶ ἀγγραμμάτους εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι ἐθνικὴ», ὅτι τὰ νομοσχέδια ἐξυπηρετοῦν τὸν «ψευδοκρατικισμὸν», καὶ τέλος υἱοθετεῖ γνώμας διατετυπωμένας εἰς ἄρθρον ἐκπαιδευτικοῦ τοκλασικισμῶν, καὶ τέλος υἱοθετεῖ γνώμας διατετυπωμένας εἰς ἄρθρον ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ, φέροντος τὸν τίτλον «Μεσαιωνικὲς κατευθύνσεις στὴν ἐκπαίδευσιν», καὶ διὰ τὸ ὑποῖον ὁ ἐκπαιδευτικὸς ἐκεῖνος εἶχε τιμωρηθῇ πειθαρχικῶς. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας ἐθεώρησεν ἀντιπειθαρχικὴν τὴν φρασεολογίαν τοῦ ἁρθρου τοῦ Α. Δελμούζου καὶ, μετὰ κλήσιν εἰς ἀπολογία, ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν τὴν πειθαρχικὴν ποινὴν προστίμου μηνιαίου μισθοῦ. Τὸ Συμβ. Ἐπικρατείας, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ τιμωρηθέντος καθηγητοῦ, ἠκύρωσε διὰ τῆς ὧς ἄνω, ὑπ' ἀριθ. 376 (1933) ἀποφάσεώς του, τὴν ὑπουργικὴν πρᾶξιν, δεχθὲν ἐν συμπεράσματι, ὅτι ὁ καθηγητὴς εἶχεν ἐπιζητήσει διὰ τοῦ ἁρθρου τοῦ «τὴν διαφώτισιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἀναμφιβόλως δὲ καὶ τῆς Βουλῆς ἐπὶ τῶν ὑπὸ ψήφισιν νομοσχεδίων. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἀντίδρασιν ἀλλὰ καθήκον τοῦ καθηγητοῦ, ὀφείλοντος νὰ ἐκθέτῃ δημοσίᾳ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐρευνῆς, ἐν τῷ κυκλῷ τῆς ἐιδικότητός του... Καὶ ναὶ μὲν ὁ ὅρος «ἐκπαιδευτικὴ ἀπόπειρα» δὲν ἦτο φραστικῶς ὁ προσήκων, δεδομένου ὅτι ὁ καθηγητὴς ὀφείλει νὰ ἐκθέτῃ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης οὐχὶ πρὸς προπαγάνδαν, ἀλλὰ πρὸς ἐπιστημονικὸν διαφωτισμὸν, διὰ καταλλήλου φρασεολογίας, μὲ ἡρεμίαν καὶ ἀξιωπρέτειαν, ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου, καὶ εἰδικώτερον ὡς καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ πρὸς τὴν προϊσταμένην ἀρχήν. Ὅπως δὲ ὅποτε ὅμως, ἡ χρησιμοποίησις τῆς φρασεολογίας ταύτης δὲν εἶναι ἐπαρκὴς ἵνα μόνῃ αὐτῇ, δικαιολογήσῃ τὴν ἐκ πολλαπλῶν αἰτιολογιῶν, κριθεῖσάν ὡς ἀβασίμων, ἐπιβληθεῖσαν ποινὴν διὰ παράβασιν καθήκοντος».

» δενδς ἐτέρου περιορισμοῦ πλὴν τοῦ ἐπιβαλλομένου ἐκ τῶν καθήκοντων αὐ-
» τῶν ὡς δημοσίων ὑπαλλήλων πρὸς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν».

Ἄλλ' ὁ περιορισμὸς ὁ ἀναγνωριζόμενος διὰ τῆς τελευταίας ταύτης πε-
ριόδου τῆς ἀνωτέρω σκέψεως τῆς ὑπ' ἀριθ. 376/1934 ἀποφάσεως, ἦτοι ὁ
«περιορισμὸς ὁ ἐπιβαλλόμενος ἐκ τῶν καθήκοντων τοῦ δημοσίου ὑπαλλή-
λου», εἶναι ἀρκοῦντως δυσκαθόριστος. Εἶναι γνωστὴ ἐκ φύσεως ἡ ρευστό-
της¹ ἡ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ «ὑπαλληλικοῦ καθήκοντος».
Τὰ ὑπαλληλικά καθήκοντα δὲν κατωρθώθη μέχρι τοῦδε νὰ καθορισθοῦν ἐξαν-
τλητικῶς εἰς κείμενον νόμου. Ὑπαλληλικὸν καθήκον ἰδρύεται ἐκ διατάξεως
νόμου ἐπιτακτικῆς ἢ ἀπαγορευτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὁδηγιῶν ἔτι τοῦ προϊ-
σταμένου. Ὑπαλληλικὸν καθήκον δύναται νὰ προκύψῃ καὶ ἐξ ἀπλῆς πρα-
γματικῆς καταστάσεως, ἣν ὁ νόμος δὲν ἔχει προβλέψῃ, ἥτις ὅμως, ἐνδέχεται
νὰ ἐπιβάλλῃ, καὶ ἐαυτήν, εἰς τὸν ὑπάλληλον ὀρισμένην προᾶξιν ἢ παράλει-
ψιν, ὀρισμένην στάσιν ἢ διαγωγὴν. Ἡ εὐρυτάτη πασῶν ἔννοια καθήκοντος,
εἶναι ἡ «προσέχουσα εἰς δημόσιον ὑπάλληλον διαγωγὴ», ἥτις ἔννοια ἔρχεται
νὰ μχταιώσῃ πᾶσαν προσπάθειαν περιγεγραμμένου καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας
τοῦ ὑπαλληλικοῦ καθήκοντος. Οὕτω τὸ «ὑπαλληλικὸν καθήκον», παραμέ-
νει ἀσαφῶς καθωρισμένον, τὴν ἀσάφειαν δὲ ταύτην δὲν αἶρει βεβαίως ἡ πε-
ραιτέρω ἐν τῇ αὐτῇ ἀποφάσει μνεία «τῆς ἡρεμίας καὶ ἀξιοπρεπείας καὶ τοῦ
πρυσήκοντος σεβασμοῦ πρὸς τὴν προϊσταμένην ἀρχήν», διότι ταῦτα βε-
βαίως δὲν ἐξαντλοῦν τὸν κύκλον τῶν ὑπαλληλικῶν καθήκοντων.

Ἡ ἀσάφεια μάλιστα αὕτη περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑπαλληλικοῦ καθήκοντος
ἀντανκλᾷ περαιτέρω καὶ ἐπὶ μιᾷ ἄλλῃς συναφοῦς ἐννοίας, ἦτοι τῆς ἐννοίας
τοῦ «πειθαρχικοῦ ἀδικήματος», ἐπειδὴ τὸ πειθαρχικὸν ἀδικήμα δὲν ὀρίζε-
ται ἄλλως εἰμὴ ὡς «παράβασις ὑπαλληλικοῦ καθήκοντος, τελουμένη μετὰ
ὑπαιτιότητος καὶ καταλογισμοῦ»². Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ τὸ ὅτι οὐδεὶς
νόμος κατῴρθωσεν ἔως τώρα, νὰ καθορίσῃ κατὰ τρόπον περιοριστικὸν τὰ
πειθαρχικά ἀδικήματα, τὰ ὁποῖα μοιραίως ἀναφέρονται πάντοτε ἐνδεικτι-
κῶς³.

Ὡστε, ὅταν ἡ ἀπόφασις λέγῃ, ὅτι ὁ ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος δὲν ἔχει
ἄλλον περιορισμόν, εἰμὴ τὸν ἐπιβαλλόμενον ἐκ τοῦ ὑπαλληλικοῦ του καθή-

1. «Naturgemässflüssig», βλ. Anschütz—Thoma, Handbuch d.D. Staats-
rechts, II, σελ. 670.

2. Βλ. ἀρθρ. 131 τοῦ Ὑπαλ. Κώδικος (ν. 1811).

3. Ὁ Ὑπαλληλικὸς Κώδιξ (ν. 1811) προσεπάθησε νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ἀπαρίθμησην
τῶν πειθαρχικῶν ἀδικημάτων, τοῦλάχιστον πρακτικῶς, ἀπαριθμῶν τριάκοντα ἀδικήματα
ἐν τῷ ἀρθρῳ 132. Ἄλλ' οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ ἀπαρίθμησης εἶναι ἐνδεικτικὴ, ἐνῶ, ἀντι-
στρόφως, εἶναι περιοριστικὴ ἡ ἀπαρίθμησης τῶν πειθαρχικῶν ἀδικημάτων, τῶν χαρακτη-
ριζομένων ὡς «βαρέων» εἰς τὸ ἐπόμενον ἀρθρον 133, παρ. 4. Βλ. περὶ τούτων, ἡμέτερον
«Ὑπαλλ. Κώδικα», ἐκδ. β', σελ. 130.

κοντος ἔναντι τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. οὔτε ὀλίγα λέγει οὔτε ἀσήμαντα. Διότι θὰ πρέπη νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν περιορισμῶν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ καθηγητοῦ εἰς ἓν ἄλλο πεδίον, εἰς τὸ ὅποιον μᾶς παραπέμπει ἡ ἀπόφασις, δηλαδή εἰς τὸ πεδίον τῶν ὑπαλληλικῶν καθηκόντων, τὸ ὅποιον ὅμως ἀποτελεῖ ἕδαφος ρευστὸν καὶ φευγαλέον, καθὼς ἡ κινουμένη ἄμμος εἰς ὠρισμένας ἀσταθεῖς περιοχὰς τοῦ αἰγιαλοῦ.

Εἶναι ἐντυπωσιακόν, ὅτι ἡ ἀπόφασις, ἀφοῦ ἐξέπλευσεν εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας, τὸ ὅποιον δὲν γνωρίζει δεσμὰ, ἐπαναπλέει ἀμέσως εἰς τὸν λιμένα τῶν ὑπαλληλικῶν καθηκόντων καὶ περιορισμῶν, λιμένα γνωρίμον καὶ μᾶλλον «κλειστόν». εἰς τὸν χώρον τοῦ οὐοῦ εἶναι ἀμφίβολον ἔαν δύναιται νὰ ἀναπετασθῶν πλήρως αἱ μεγάλαι πτέρυγες τῆς ἐννοίας τῆς «ἐλευθερίας τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν», ἣν ἐλευθερίαν εἶχε καθιερώσει τὸ ἄρθρον 21. Καὶ ἐὰν ἡ ἐλευθερία αὕτη, ἡ ὅποια περιχυγάζεται ἀπὸ ἓνα θρυλικὸν φωτοστέφανον, ὃ ὅποιος ἔσπεφεν ἐνδόξους κεφαλὰς, ἀπὸ τοῦ Γαλιλαίου μέχρι τοῦ κατ' ἡμᾶς Ν. Ι. Σαριπλόου, ἐπρόκειτο νὰ ἔχῃ τὴν ἄδοξον μοῖραν νὰ αἰχμαλωτισθῇ εἰς τὸ πεζὸν συρματόπλεγμα τῶν «ἐκ τῶν ὑπαλληλικῶν καθηκόντων ἀπορρεόντων περιορισμῶν», διερωτᾷται τις, μήπως οὕτω θὰ διεβιβρώσκετο τὸ μεῖζον μέρος τῆς χορηγηθείσης ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 21 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927 εἰς τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς διδασκάλους προστασίας.

Πράγματι, ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν δημοσίαν ὑπαλληλικὴν σχέσιν, κατ' ἀνάγκην ὑποβάλλει ἑαυτὸν εἰς ὠρισμένον πλέγμα περιορισμῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἔκτασις πᾶσχει πάντοτε, ὡς εἵπομεν, μίαν ἀοριστίαν, ἥς δύναται πάντοτε νὰ ἐπωφεληθῶσιν οἱ ἱεραρχικῶς προϊστάμενοι αὐτοῦ, ἵνα τοὺς περιορισμοὺς τούτους ἐρμηνεύσωσι κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀντίληψιν, τὴν διύσταμένην τυχὸν πρὸς τὴν περὶ τῶν περιορισμῶν τούτων ἀντίληψιν τοῦ ὑφισταμένου. Τὸ πλέγμα τοῦτο τῶν ὑπηρεσιακῶν καὶ πειθαρχικῶν περιορισμῶν, τὸ ὅποιον εἶναι ἐλαστικόν, διάτρητον, πλὴν ὅμως ἀδιαπέραστον, δὲν δύναιται ν' ἀποφύγῃ κατ' ἀρχήν, οὔτε καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος. Διότι καὶ τοῦτον δύναιται νὰ καταταλαιπωρήσῃ ὁ—ἀδόλως, ἔστω—δυστάμενος πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ ὑπουργός, καὶ ν' ἀναγκάσῃ αὐτὸν ὅπως, κρατῶν τὴν δᾶδαν τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας, προσφύγῃ εἰς τοὺς διοικητικοὺς δικαστάς, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε θὰ εἶναι κατὰ τεκμήριον πρόθυμοι νὰ προστατεύσωσιν ἐλευθερίαν, εἰς ἣν εἶναι κατ' ἐπάγγελμα εἰθισμένοι.

III. Εἰδικώτερον, ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἄρθρου 142 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊ-
μάρης.—Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν «ἐκ τῶν ὑπαλληλικῶν καθηκόντων ἀπορρεόντων περιορισμῶν» φαίνεται ὅτι παρέμεινεν ἐπίσης σεβαστὸν καὶ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἐρμηνευτῶν τοῦ ἄρθρου 142 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης, κατὰ μίμησιν τοῦ οὐοῦ, ὡς ἐλέχθη, εἶχε συνταχθῇ τὸ ἄρθρον 21 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, παρ' ἡμῖν. Κατὰ τοὺς ἐρμηνευτὰς τούτους, ἡ

ἐλευθερία γνώμης τῶν ἀκαδημαϊκῶν διδασκάλων ὑπόκειται εἰς περιορισμούς, ἐντονωτέρους κάπως ἐκείνων, τοὺς ὁποίους τὸ παρ' ἡμῖν Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ἠνέχθη, δηλώσαν ὅτι δὲν ὑπόκειται ἡ ἐλευθερία αὕτη «εἰς οὐδένᾳ ἕτερον περιορισμὸν, πλὴν τοῦ ἐπιβαλλομένου ἐκ τῶν καθηκόντων αὐτῶν ὡς δημοσίων ὑπαλλήλων ἐναντι τῆς ὑπηρεσίας».

Οὕτω, κατὰ τὴν γενικῶς κρατήσασαν ἐν Γερμανίᾳ γνώμην, ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἄρθρου 142 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης, ἡ ἐλευθερία τῆς διδασκαλίας ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις καὶ ταῖς Ἀνωτάταις Σχολαῖς, ὑπόκειται εἰς τοὺς ἐξῆς περιορισμούς :

α) Δέον νὰ μὴ ὑπερβαίῃ τὰ ὅρια τὰ τεθειμένα διὰ τῶν νόμων, περὶ ὧν ὁμίλει τὸ ἄρθρον 118 τοῦ Συντ. Βαϊμάρης (ἡδὴ ἄρθρον 5, παρ. 2 τοῦ Συντ. τῆς Βόννης), ὑπερ ὥριζεν ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐκφράζειν τοὺς στοχασμοὺς ἀσκειῖται «ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν τεθειμένων διὰ τῶν γενικῶν νόμων» (innerhalb der Schranken der allgemeinen Gesetze). Ἡ ἐννοια τῆς ρήτρας ταύτης περὶ «γενικῶν» νόμων ἀπησχόλησε πολὺ τοὺς ἐρμηνευτὰς τοῦ ἄρθρου τούτου, μεταξύ δὲ τῶν ὑποστηρικθεισῶν ἀπόψεων, φαίνεται ὅτι ἐκράτησεν ἡ ὑποστηρίζουσα ὅτι «γενικοὶ νόμοι» θεωροῦνται οἱ θεσπίζοντες μέτρα προστατευτικὰ ὑπὲρ τῶν γενικωτέρων συμφερόντων τοῦ συνόλου, ἅτινα θεωροῦνται ὡς ἔχοντα μείζονα σημασίαν ἢ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκφράσεως τῶν στοχασμῶν. Τοιοῦτοι νόμοι εἶναι π.χ. οἱ ἀφορῶντες εἰς τὴν δημοσίαν τάξιν, τὴν ἀσφάλειαν, τὴν κρατικὴν ἀκεραιότητα, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων πολιτῶν¹. Τὸν περιορισμὸν τοῦτον δὲν ἐδέχθη, τοὐλάχιστον ρητῶς, τὸ παρ' ἡμῖν Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, διὰ τῆς ὡς ἄνω μνησθείσης ὑπ' ἀριθ. 376/1934 ἀποφάσεώς του, δι' ἧς δηλοῖ ὅτι ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία «εἰς οὐδένᾳ ἕτερον ὑπόκειται περιορισμὸν κλπ.», ἄρα οὔτε καὶ εἰς τὸν ἐν ἄρθρῳ 16 τοῦ Συντ. τοῦ 1927 (ἀντιστοίχῳ πρὸς τὸ ἄρθρ. 118 τοῦ Συντ. τῆς Βαϊμάρης καὶ 5 παρ. 2 τοῦ Συντ. τῆς Βόννης) περιορισμὸν, συμφώνως πρὸς τὸν ὅποῖον οἱ λοιποὶ πολῖται ἐκδηλοῦν τοὺς στοχασμοὺς των «τηροῦντες τοὺς νόμους τοῦ Κράτους». Κατὰ τὴν ὁρθὴν σχέσιν μεταξύ τῶν ἄρθρων 16 καὶ 21 τοῦ Συντ. τοῦ 1927, ὁ νόμος δὲν δύναται νὰ περιορίσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν καὶ διδασκαλίαν, ἐνῶ δύναται κατ' ἀρχὴν νὰ περιορίσῃ τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκφράσεως τῶν στοχασμῶν, ὑπὸ τοὺς ὅρους τοῦ ἄρθρου 16 (νῦν 14). Ὅθεν κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἄρθρου 21 τοῦ Συντ. τοῦ 1927 παρ' ἡμῖν ὑπῆρξεν ἐλευθεριωτέρα τῆς ἐρμηνείας τῆς δοθείσης ἐν Γερμανίᾳ εἰς τὸ ἀντίστοιχον ἄρθρον 142 τοῦ Συντ. τῆς Βαϊμάρης.

Μνημονευτέα εἶναι ἐνταῦθα ἡ περίπτωσις τοῦ ἐν ἔτει 1925 ἐκδοθέντος νόμου, ὅστις εἶχε προκαλέσει ὀξείας συζητήσεις ἐν Γερμανίᾳ καὶ εἶχεν ἀποκληθῇ

1. Βλ. K. Häntzschler, Das Recht der freien Meinungsäußerung, ἐν Anschütz—Thoma, Handb. d.d. Staatsrechts, II, σελ. 658—659.

ἔκτοτε «*Νόμος τῶν πιθήκων*». Ὁ νόμος οὗτος ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς διδασκάλους τῶν σχολείων καὶ τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν νὰ διδάσκουν οἰανδήποτε θεωρίαν ἢ ἐκδοχὴν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἀπομακρυνομένην ἀπὸ τὴν περὶ Γενέσεως διδασκαλίαν τῆς Βίβλου, εἰδικώτερον δὲ τὰς θεωρίας περὶ ἐξελικτικῆς ἐκ ζώων καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κρατήσασα γνώμη ἐθεώρησε τὸν νόμον τοῦτον, ὡς «γενικὸν νόμον» ὁμαλῶς περιορίζοντα τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας κατὰ τὸ ἄρθρον 118 τοῦ Συντ. Βαϊμάρης, καὶ πιθανῶς μᾶλλον συγκρουόμενον πρὸς ἑτέραν, ἥτοι τὴν ἐξασφαλίζουσαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας διάταξιν ¹. Παρ' ἡμῖν ὅμως, ὁ τοιοῦτος νόμος θὰ συνεκρούετο πρὸς τὸ εὐρύτερον κατὰ τὰ ἄνω ἐρμηνευθὲν ἄρθρον 21 τοῦ Συντ. τοῦ 1927, καὶ ὁ καθηγητὴς ὁ διδάσκων ἀντικειμενικῶς τὰς ἐπιστημονικὰς ταύτας θεωρίας δὲν θὰ εἶχεν εὐθύναν.

β) Δεύτερος περιορισμός : ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία ὑφίσταται μόνον ἐὰν διὰ τῆς χρήσεως αὐτῆς ἐπιδιώκεται σκοπὸς ἐπιστημονικός. Ἐὰν ἐπιδιώκεται ἄλλότριος σκοπός, ἡ χρῆσις τῆς ἐλευθερίας ταύτης δὲν προστατεύεται, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἄλλότριος οὗτος σκοπὸς εἶναι συντρέχων καὶ παράλληλος πρὸς τὸν ἐπιστημονικόν. Παύει δηλαδὴ νὰ προστατεύεται ἡ ἐλευθερία τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, ἐὰν ὁ καθηγητὴς ὁμιλῇ μὲν ἢ γράφῃ διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἐπιστήμην, παραλλήλως ὅμως, διὰ τῶν διατριβῶν του, προφορικῶν ἢ γραπτῶν, ἐπιδιώκῃ π. χ. τὴν καταδίκην πολιτικοῦ κόμματος, τὸ ὅποιον κατὰ σύμπτωσιν ἀντιπαθεῖ ἢ τὴν ἐπικουρίαν πολιτικῆς μερίδος, πρὸς ἣν πρόσκειται. Τότε θεωρεῖται ὅτι «κἀμνεῖ ἔμπρακτον πολιτικὴν» καὶ οὐχὶ καθαρὰν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ².

γ) Τρίτος περιορισμός : Ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία δέον νὰ ἀσκήτῃ μὲ ἄκρως ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα, τόσον κατὰ τὴν μορφήν, ὅσον καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον. «Ὁ καθηγητὴς, ὅστις καταφέρεται μὲ ἐκφράσεις ἐχθρικὰς καὶ πλήρεις μίσους (gehässiger) κατὰ τῶν ὀργάνων ἢ ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους ἢ μετὰ κακοβούλου πνεύματος (böswilling) ἐπιζητεῖ νὰ ὑποβι-

1. Βλ. Thoma, Die Lehrfreiheit κλπ., σελ. 18-19 σημ. Σημειοῦμεν τὴν αὐτόθι παρατήρησιν : «Οἱ θεολόγοι ἔστερξαν, μετὰ πολλὰς ἀντιρρήσεις, νὰ δεχθῶν ὡς ἐπιτρεπτὴν τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀστρονομίας, τῆς Βιολογίας, τῆς Γεωλογίας, τῆς Φιλοσοφίας, τῆς συγκριτικῆς θρησκευολογίας, τῆς Κριτικῆς τῆς Βίβλου κλπ., ἥτοι ἐπιστημῶν, αἱ ὅποιαι τὰ ἱερὰ διὰ τοὺς θεολόγους Δόγματα καὶ τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις (Mythen), κατατάσσουσιν εἰς τὸν χώρον τῆς Ποιήσεως. Καὶ διερωτᾶται τις : διατί οἱ πολιτικοὶ τῆς δημοκρατίας δὲν ἐπέβαλον εἰς τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς διδασκάλους, τὰ δημοκρατικὰ ἀξιώματα, ὡς ἱερὰ καὶ ἀπαράβιαστα ; Ἰδοὺ ἡ ἀπάντησις : διότι τὸ νὰ ὑποσκάπτωνται τὰ πνευματικὰ θεμέλια τῆς δημοκρατικῆς ἐλευθερίας ἀποτελεῖ ἀπειλὴν κατὰ τῆς ἐλευθερίας ἐν γένει καὶ προετοιμάζει τὴν ὁδὸν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τυραννίδος, ἡ ὅποια θὰ ἐπιβάλλῃ τὸν ζυγὸν τῆς ἀδιακρίτως ἐπὶ τῶν θεολόγων καὶ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν».

2. Häntzschler, Das Recht d. freien Meinungsäußerung, ἐν Anschütz—Thoma, II, σ. 672.

» βάση και υποτιμήση τούς εκπροσωποῦντας τὰς ἀντιθέτους πρὸς τὰς ἰδίας » ἐαυτοῦ δοξασίας, δὲν δύναται νὰ ἐπικαλεσθῇ ὑπὲρ ἐαυτοῦ τὴν ἀκαδημαϊκὴν » ἐλευθερίαν, ἣν προστατεύει τὸ ἄρθρον 142 τοῦ Συντ. Βαϊμάρης»¹. Ὁ περιορισμὸς οὗτος βασίζεται εἰς τὴν αὐτονόητον ἀρχήν, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ εἶναι νηφαλιά καὶ ἀπαθής² καὶ ὅτι, ὅπου εἰσέρχεται ἡ ἐμπάθεια, ἰδίᾳ ἡ κομματικὴ, δὲν ἔχει πλέον θέσιν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, οὐδὲ σκοπὸν τινὰ ἐξυπηρετεῖ ἡ προστασία αὐτῆς.

δ) Τέταρτος περιορισμὸς : ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία προστατεύεται μόνον ἐφ' ὅσον παραμένει «ἐκφρασις γνώμης», οὐχὶ δὲ ἐὰν μεταπίπτει εἰς ὑλικὴν πράξιν. Π.χ. ὁ καθηγητής, ὅστις παροτρύνει φοιτητὰς ἢ ἄλλας ομάδας εἰς ὠρισμένας ἐνεργείας ἢ τίθεται ἐπὶ κεφαλῇς αὐτῶν πρὸς τέλεσιν ὠρισμένων ἐνεργειῶν, «μεταπηδᾷ ἀπὸ τὸ πεδίον τῆς καθαρῶς πνευματικῆς ἐπιρροῆς εἰς τὸν στίβον τῶν ὑλικῶν πράξεων», διὸ καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ αὐτοῦ δὲν ἐμπίπτουν πλέον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς «διδασκαλίας τῆς ἐπιστήμης», ἣν καὶ μόνην προστατεύει τὸ ἄρθρον 142 τοῦ Συντ. Βαϊμάρης³.

ε) Ἐπὶ τῶν κοινοῦ περιορισμοῖ, οἱ ἐπιβαλλόμενοι ἐκ τῶν ὑπαλληλικῶν καθηκόντων, καὶ συνδεόμενοι πρὸς τὴν πειθαρχικὴν εὐθύνην. Ἄλλ' εὐθὺς ἀμέσως δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι, προκειμένου περὶ τῶν καθηγητῶν τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως, αἱ πειθαρχικαὶ αὐτοὶ δεσμεύσεις δέον νὰ ἐρμηνεύωνται στενότερα καὶ νὰ περιορίζωνται εἰς τὸ ἄκρως στενώτατον δυνατὸν ὅριον⁴.

Ἡ ἐπισκόπησις αὕτη τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἄρθρου 142 τοῦ Συντ. Βαϊμάρης, πείθει ὅτι ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία εἶχεν ἐγκλεισθῇ εἰς ὅρια ἀρκούντως στενά. Ὡς πρὸς τὰ καθ' ἡμᾶς, ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀντιστοίχου ἄρθρου 21 τοῦ Συντ. τοῦ 1927, ὡς αὕτη προκύπτει ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 376/1934 ἀποφάσεως τοῦ Σ. Ε., δύναται νὰ περιγραφῇ ὡς ἑξῆς :

Δέον νὰ διακρίνη τις τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας εἰς α) ἐσωτερικοὺς καὶ β) ἐξωτερικοὺς.

α) Ἐσωτερικὸς περιορισμὸς δὲν ὑφίσταται. Ὅριον ἐσωτερικὸν τῆς ἐλευθερίας ταύτης δὲν δύναται ὑπὸ τὸ κράτος πάντοτε τοῦ ἄρθρου 21 τοῦ Συντ. τοῦ 1927, νὰ θέσῃ οὔτε ὁ νόμος. Νόμος, ὁ ὁποῖος θὰ ὥριζεν ὅτι ὠρισμένοι ἐπιστημονικαὶ θεωρίαι τῆς α) ἢ τῆς β) κατηγορίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀναπτύσσωνται ἢ νὰ ὑποστηρίζωνται, θὰ ἦτο, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, ἀντισυνταγματικὸς⁵.

β) Ἐξωτερικοὶ ὅμως περιορισμοὶ ὑφίστανται. Τοιοῦτοι δὲ εἶναι «οἱ ἀπορρέοντες ἐκ τῶν ὑπαλληλικῶν καθηκόντων, ἔναντι τῆς δημοσίας ὑπη-

1. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 672.

2. Βλ. τὰ αὐτὰ ἐν Σ.τ.Ε. 673 (1934) (: «μὲ ἡρεμίαν καὶ ἀξιοπρέπειαν»), ἀνωτ. σελ. 147.

3. Häntzschler, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 672.

4. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 671.

5. Βλ. ἀνωτ., σελ. 151, ἐν σχέσει μὲ τὸν «νόμον τῶν πιθήκων».

ρεσίας» κατὰ τὴν ἐκφρασιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 376/1934 ἀποφάσεως. Οὗτοι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, συμπίπτουν πρὸς τοὺς περιορισμούς, οἵτινες, κατὰ τ' ἀνωτέρω, ἐγένοντο δεκτοὶ κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ ἄρθρου 142 τοῦ Συντ. Βαϊ-
μάρης.

Ἐν τῇ συσχετίσει μετὰ τὴν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περιορισμῶν δύναται νὰ λάβῃ χώραν κατάχρησις. Δηλαδή, πιθανὸν ὁ νομοθέτης, ἐπιθυμῶν νὰ περιορίσῃ οὐσιαστικῶς τὴν ἀκαδημαϊκὴν ἐλευθερίαν, νὰ ἐπιβάλλῃ περιορισμούς, δῆθεν ἐξωτερικούς, δηλαδή ἀναγομένους δῆθεν εἰς τὴν μορφήν καὶ τὰ πλάσια τῆς ἐνεργείας, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐσωτερικούς, δηλαδή ἄγον-
τας εἰς οὐσιαστικὴν περιορισμὸν τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας. Διὰ τοῦτο, τὸ δικαίωμα τοῦ νομοθέτου ὅπως τάσῃ ἐξωτερικούς περιορισμούς εἰς τὴν ἐλευ-
θερίαν ταύτην εὐρίσκει τὸ ὄριόν του εἰς δύο σημεῖα, ἦτοι:

1) Οἱ ἐξωτερικοὶ περιορισμοὶ δὲν δύνανται πάντως νὰ περιλαμβάνουν καὶ ὑποχρέωσιν τοῦ καθηγητοῦ ὅπως ζητήσῃ προηγουμένην ἄδειαν τῆς προϊ-
σταμένης ἀρχῆς πρὸς δημοσίευσιν, προφορικὴν ἢ γραπτὴν, ὠρισμένης δια-
τριβῆς. Τὴν ἀρχὴν ταύτην δέχεται ρητῶς ἡ ὑπ' ἀριθ. 376/1934 ἀπόφ. τοῦ
Σ. Ε. ἐν τῇ τετάρτῃ σκέψει αὐτῆς.

2) Ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ δικαστοῦ τίθεται τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας
τοῦ «ἐπιστημονικοῦ ἢ μὴ χαρακτῆρος» τοῦ ἐπιβαλλομένου περιορισμοῦ.
Τὸ ἐὰν ὁ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλόμενος περιορισμὸς ἀφορᾷ εἰς τὴν συμπερι-
φορὰν τοῦ καθηγητοῦ, («συμπεριφορὰν», εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς ὁποίας ἐμπε-
ριέχεται καὶ τὸ ὕψος, καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως), ὁπότε κατ' ἀρχὴν ἐπι-
τρέπονται «ἐξωτερικοὶ» περιορισμοί, ἢ ἀφορᾷ εἰς τὸ οὐσιαστικὸν περιεχό-
μενον τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκφραζομένων γνωμῶν, ὁπότε εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀνεπί-
τρεπτος, ὡς περιορισμὸς «ἐσωτερικός»,—εἶναι θέμα κατ' ἐξοχὴν ἐλεγκτὸν
ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὁποίου ἔχει κατ' οὐσίαν τεθῇ ἡ ἐφαρ-
μογὴ τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος καὶ εἰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἔχει δοθῇ
ἡ ἐξουσία ὅπως ἐξοβελίσῃ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοὺς παραβιάζοντας τὸ Σύντα-
γμα νόμους.

IV. Τὸ καθεστῶς τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952. Τὰ ἄρθρα 16 καὶ 100 τοῦ
Συντάγματος τοῦ 1952.—Ἡ προηγηθεῖσα λεπτομερὴς ἀνάπτυξις τοῦ καθε-
στῶτος τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927 διαφωτίζει ἤδη ἡμᾶς, ἵνα καθορίσω-
μεν τὸ καθεστῶς τὸ δημιουργηθὲν διὰ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 ἐδημιούργησεν ἴδιον καθεστῶς, ὡς πρὸς τὸ ἐρευ-
νώμενον θέμα, διάφορον τοῦ καθεστῶτος τοῦ Συντ. τοῦ 1927. Ἀλλὰ κατὰ
τὸ μετὰ τὸ 1935 καὶ 1952 χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὅποιον, μετὰ τὴν
κατάρτησιν τοῦ Συντ. τοῦ 1927, εἶχεν ἐφαρμογὴν τὸ Συντ. τοῦ 1911, ἐκρά-
τησεν ἐπίσης διάφορον καθεστῶς, ἦτοι τὸ καθεστῶς τοῦ Συντ. τοῦ 1911,
ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ συντακτικὸς νομοθέτης δὲν ἔχει θίξει εἰδικῶς τὸ θέμα τῆς
ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας.

Υπὸ τὸ καθεστὼς τοῦτο, εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ἐθεώρησε, καὶ ἄνευ εἰδικῆς συνταγματικῆς διατάξεως, ὡς ὑφισταμένην τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, ὑφισταμένην ὡς «ἀρχήν» συναγομένην προφανῶς ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως. Ἡ ἀπόφ. Σ.Ε. 355/1943 δὲν μνημονεύει τὴν πηγὴν τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἀλλὰ καὶ δὲν διστάζει νὰ δεχθῇ ἀνεπιφυλάκτως τὴν ἀρχὴν ταύτην ὡς ὑφισταμένην. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι μία τοιαύτη ἀρχή, στερουμένη τῆς ρητῆς καὶ ἀπεριφράστου κατοχυρώσεως, ἣν εἶχε προσλάβει ἐκ τοῦ ἄρθρου 21 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, εἶναι περισσότερον εὐπρόσβλητος καὶ δεκτικὴ περιορισμῶν. Ἡ αὕτη ἀπόφασις πειραῖται νὰ καθορίσῃ ἀμυδρῶς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς : «ἡ ἐλευθερία, λέγει, τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπεκτεινομένη καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης πρὸς διδασκαλίαν ἢ τῆς γραφῆς αὐτῆς, ἥτις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλη ἢ ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου καθωρισμένη καὶ καθιερωμένη καὶ παραδεδεγμένη». Καὶ περαιτέρω, προσθέτει καὶ ἑτέραν ἄποψιν περὶ περιορισμοῦ : «ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας δὲν παρέχει εἰς τὸν πανεπιστημιακὸν διδάσκαλον τὸ δικαίωμα, ὅπως, καταχρώμενος τῆς ἀπειρίας τῶν σπουδαστῶν, καὶ τῆς ἐπὶ τούτων ἐπιρροῆς του, προβαίη εἰς διδασκαλίαν τεινούσας εἰς ἐπιβολὴν τῶν καινοτόμων γνώμῶν του, ἐπὶ θεμάτων ἐπιστημονικῶν, ἐφ' ὧν ὑπάρχει ὀξεῖα διχογνωμία καὶ ἀντίθεσις παρὰ τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ. Τοῦτο πράττων, δὲν ἀσκεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας ἐκφράσεως γνώμης, ἀλλὰ σκοπεῖ τὴν διάδοσιν τῶν γνώμῶν αὐτοῦ, κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρεπόμενον».

Οἱ διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης καθιερούμενοι περιορισμοὶ ἔχουν ἀμφίβολον φύσιν, δηλαδὴ κεῖνται μεταξὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ περιορισμοῦ, κατὰ τὴν γενομένην ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν διάκρισιν. Εἰσδύουν δηλαδὴ κατὰ τινα βαθμὸν εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐλευθερίας τοῦ καθηγητοῦ, ἀδιάφορον ἐὰν ἡ εἰσδυσις αὕτη πραγματοποιῇται διὰ τῆς ἐννοιολογικῆς συστολῆς τοῦ πεδίου, τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζεται ὡς πεδῖον ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Ὁ ἐσωτερικὸς δὲ οὗτος χαρακτὴρ τῶν καθορισθέντων ὡς ἄνω περιορισμῶν καθίσταται ἐντονώτερος, ἐὰν ληθῇ ὑπ' ὅψιν ὅτι ὁ καθηγητὴς ὅστις ἐθεωρήθη ὑπερβαίνων τὸ πεδῖον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐλευθερίας διότι ἐχρησιμοποίησε γλῶσσαν δημοτικὴν ἰδιόρρυθμον, ἥτοι ἄνευ τόνων, ἦτο ἀκριβῶς καθηγητὴς τοῦ μαθήματος τῆς φιλολογίας.

Δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι οἱ περιορισμοὶ οὗτοι, οἱ διὰ τῆς ὡς ἄνω ἀποφάσεως τοῦ Σ.Ε. ἀναγνωρισθέντες, ἦσαν ἀντισυνταγματικοί. Διότι ἡ ἀπουσία εἰδικῆς συνταγματικῆς προστασίας ἐν τῷ Συντ. τοῦ 1911, διηυκόλυνεν σημαντικῶς τὴν διατύπωσιν τοιούτων περιορισμῶν. Ἐν τούτοις, ἡ μέθοδος τῆς ἀποφάσεως εἶναι τοιαύτη, ὥστε οἱ αὐτοὶ περιορισμοὶ πιθα-

νῶς θὰ ἦσαν, τυπικῶς τοῦλάχιστον, ἀνεκτοὶ καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Συντ. τοῦ 1927, ἀφοῦ ἡ ἀπόφασις ἐμφανίζει αὐτοὺς ὡς περιορισμοὺς ἐξωτερικοῦς, μὴ εἰσδύοντες, κατὰ τὴν κυριαρχικὴν καὶ τελειωτικὴν ἐν προκειμένῳ κρίσιν τοῦ δικαστοῦ, εἰς τὸν χώρον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ὃν καὶ μόνον προστατεύει ἡ ἀρχὴ τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας.

Ταῦτα, ὡς πρὸς τὸ καθεστῶς, τὸ ἰσχύσαν κατὰ τὸ μεταξὺ τοῦ 1935 καὶ 1952 χρονικὸν διάστημα. Τὰ χαρακτηρίζοντα τὸ καθεστῶς τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 στοιχεῖα εἶναι τὰ ἐξῆς :

α) Δὲν ὑφίσταται διάταξις ὀρίζουσα, ὅτι «ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη καὶ ἡ διδασκαλία αὐτῶν εἶναι ἐλεύθεραι», ὡς ὥριζε τὸ ἄλλοτε ἰσχύον ἄρθρον 21 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927.

β) Ὑφίσταται ἀντιθέτως νέα διάταξις, ἡ τοῦ ἁρθρου 100, ἥτις ὀρίζει ὅτι «ὁ ὑπάλληλος ὀφείλει πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη, εἶναι ἐκτελεστῆς τῆς θελήσεως τοῦ Κράτους καὶ ὑπηρετεῖ τὸν λαόν. Ἰδεολογίαι σκοποῦσαι τὴν διὰ βιβίων μέσων ἀνατροπὴν τοῦ ὑφισταμένου πολιτειακοῦ ἢ κοινωνικοῦ καθεστώτος ἀντίκεινται ἀπολύτως πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου».

γ) Ὑφίσταται διάταξις ἐν μέρει νέα, ἡ τοῦ ἁρθρου 16, ἥτις ὀρίζει ὅτι «ἡ παιδεία τελεῖ ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τοῦ Κράτους» καὶ ὅτι «τὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα αὐτοδιοικοῦνται ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κράτους, οἱ δὲ καθηγηταὶ τούτων εἶναι δημόσιοι ὑπάλληλοι».

Αἱ διατάξεις αὗται συνθέτουν ἐν καθεστῶς σχετικῶς διάφορον τοῦ κρατούντος ὑπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927, ὡς καὶ ὑπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911, τὸ καθεστῶς δὲ τοῦτο δέον νὰ περιγράψωμεν ἐν συντομίᾳ.

V. Τὸ ἄρθρον 142 τοῦ Συντάγματος τῆς Βόννης τοῦ 1949. Ἡ συνταγματικὴ «ρήτρα πίστεως».— Εἰς τὴν περιγραφὴν ταύτην, πολύτιμον βοήθειαν παρέχει ἡ ἐρμηνεῖα ἀντιστοίχων διατάξεων τοῦ νέου Γερμανικοῦ Συντάγματος τῆς Βόννης τοῦ 1949, δι' ὧν ἐδημιουργήθησαν προβλήματα ἀνάλογα πρὸς τὰ προκαλούμενα ὑπὸ τῶν διατάξεων τῶν ἁρθρων 16 καὶ 100 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 παρ' ἡμῖν.

Πράγματι, κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος τῆς Βόννης, τὸ ἄρθρον 142 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης διετηρήθη μὲν κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ περικύπη καὶ ἐπεβαρύνθη διὰ βαρυστημάντου προσθήκης, ἥτις μετετόπισεν αἰσθητῶς τὴν βᾶσιν τῆς σχετικῆς διατάξεως.

Οὕτω, ἐνῷ τὸ ἄρθρον 142 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης ὥριζεν, ὡς εἴπομεν ἤδη, ὅτι «ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ διδασκαλία αὐτῶν εἶναι ἐλεύθεραι. Τὸ Κράτος ἐγγυᾶται τὴν προστασίαν καὶ συμμετέχει εἰς τὴν καλλιέργειαν αὐτῶν», ἤδη τὸ ἀντίστοιχον ἄρθρον 5, παρ. 3 τοῦ Συντάγματος τῆς Βόννης τοῦ 1949, ὀρίζει ὅτι «ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἔρευνα καὶ ἡ διδασκαλία εἶναι ἐλεύθεραι. Ἡ ἐλευθερία τῆς διδασκαλίας δὲν ἀπαλλάσσει

ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν πίστεως πρὸς τὸ Σύνταγμα». Αὕτη εἶναι ἡ περιλάλητος «ρήτρα πίστεως» (Treuklausel), ἡ ὁποία προσέχλεσε μεγάλας συζητήσεις ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐθεωρήθη ὡς σκιάζουσα τὴν ἀπὸ παραδόσεως δεκτὴν ἀκαδημαϊκὴν ἐλευθερίαν.

Ἐπὶ πλέον, εἰς τὸ Σύνταγμα τῆς Βόννης, 1) δὲν ἐπανεληφθῆσαν αἱ περὶ ἐλευθερίας πολιτικῶν φρονημάτων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων διατάξεις τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης, τοῦτο δὲ ἐγένετο μετ' ἐπιγνώσεως, καὶ 2) περιελήφθη διάταξις εἰς τὸ ἄρθρον 18, καθ' ἣν «ὅστις καταχρᾶται τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκδηλώσεως τῆς γνώμης, τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, τῆς ἐλευθερίας τῆς διδασκαλίας, τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνέρχεσθαι κλπ. . . , διὰ νὰ ἀγωνισθῇ κατὰ τοῦ ἐλευθέρου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, στερεῖται τῶν ἀτομικῶν τούτων δικαιωμάτων, δι' ἀποφάσεως τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου». Ἡ προσθήκη αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἐπίρρωσις τῆς εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν ἐλευθερίαν προστεθείσης περιοριστικῆς «ρήτρας πίστεως».

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ρήτρας ταύτης, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ὡς ἐφιαλτικὴ ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας. Ἀρχικῶς ἐγένετο δεκτὴ ἐν τῇ Ἐπιτροπῇ Γενικῶν Θεμάτων τῆς Συνελεύσεως, τοῦτο δὲ τῇ προτάσει τοῦ βουλευτοῦ καθηγητοῦ Bergsträsser. Ὅταν ὅμως ἐν ἀρχῇ τοῦ 1949, οἱ κοσμήτορες τῶν Νομικῶν Σχολῶν ἐδημοσίευσαν δῆλωσιν, θεωροῦσαν τὴν «ρήτραν πίστεως», τὸ μὲν ὡς ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ἐλευθερίαν, τὸ δὲ ὡς περιττὴν, ἡ περαιτέρω ἀρμοδιὰ Ἐπιτροπῇ τῆς Συνελεύσεως, ἀπήλειψεν αὐτήν, διὰ μιᾶς ἀγωνιῶδους πλειοψηφίας ψήφων 11 κατὰ 10. Τὴν ἐπομένῃ ἐν τούτοις ἡμέραν, τὸ ζήτημα ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὁλομέλειαν τῆς Ἐπιτροπῆς, ὅπου ὁ Κρατικὸς Σύμβουλος Karl Schmid, καθηγητὴς τοῦ δημοσίου δικαίου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Τυβίγγης, ὑπεστήριξε διὰ μακρᾶς ἀγορεύσεως ὅτι ἡ «ρήτρα πίστεως» ἀποτελεῖ ἀπλὴν προειδοποίησιν (Warnung), πάντως δὲ δὲν παρέχει εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν ἐξουσιοδότησιν νὰ περιορίζῃ τὴν ἀκαδημαϊκὴν ἐλευθερίαν. Μεθ' ὃ ἡ ὁλομέλεια ἀνέγραψεν ἐκ νέου τὴν προσθήκην, διὰ ψήφων 34 κατὰ 31.

Ἐκ τῶν συζητήσεων προκύπτει, ὅτι εἰς τὴν προσθήκην ταύτην ἐδόθη ἡ ἔννοια «μιᾶς ἐντόνου προειδοποιήσεως ὅτι ἡ Δημοκρατία γνωρίζει νὰ ἐξουδετερῶναι ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, ἀπὸ τῆς καθέδρας, υποσκάπτουν αὐτὴν «ἐπιστημονικῶς»¹. Καὶ ὡς τοιαύτη ἀπλὴ προειδοποίησις, ἡ «ρήτρα πίστεως» ἐθεωρήθη ὅτι οὐδὲν νέον προσθέτει εἰς τὸ διέπον τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς διδασκάλους καθεστῶς, διότι ἡ πίστις εἰς τὸ Σύνταγμα εἶναι αὐτονόητος.

1. Καὶ ὅταν ἀντετάχθη εἰς τοὺς λόγους τούτους τοῦ καθηγ. Schmid ὅτι «εἶναι ἀχρηστον τοιοῦτον μέτρον κατὰ τῶν ἀκαδημαϊκῶν διδασκάλων, ἐλέχθη ἐτέρωθεν εἰς ἀπάντησιν. ὅτι «καὶ ὅμως οἱ ἐχθροὶ τῆς Δημοκρατίας ἐνεφανίσθησαν ἐπίσης ἀπὸ τῆς καθέδρας». Καὶ τότε εἰς βουλευτὴς ἀπήντησεν: «Ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ἴδιον τῆς Δημοκρατίας». Βλ. R. Thoma, ἐνθ' ἁνωτ., ὑπόσημ. ἀριθ. 10.

από τοῦ 1935. Ἦδη λοιπόν ἀπό τοῦ 1935 εἶχεν ἀναμφιβόλως ἐξασθενήσει τὸ περιεχόμενον τῆς συνταγματικῆς προστασίας τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας. Ἰσως δὲ τὸ γεγονός τοῦτο ἦτο κυρίως ἡ αἰτία, ἥτις ἐπέτρεπεν εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας νὰ δέχεται, ἐν ἔτει 1943, διὰ τῆς ἀναλυθείσης ἤδη ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 355 ἀποφάσεώς του, μίαν μᾶλλον στενὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐννοίας τῆς «ἐπιστημονικῆς ἐλευθερίας», ἡ ὁποία ἐρμηνεία ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸ νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ χρῆσις τῆς ἀτόνου δημοτικῆς γλώσσης παρὰ καθηγητοῦ τῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, δὲν εἶναι θέμα ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ θέμα ὑπηρεσιακόν, ὁδηγοῦν εἰς τὴν διάπραξιν πειθαρχικοῦ ἀδικήματος.

Εἰς τὴν ἀπουσίαν ταύτην τῆς συνταγματικῆς καχυγνώσεως, ἔρχεται νὰ προστεθῇ τὸ βαρὺ περιεχόμενον τοῦ ἄρθρου 100, τὸ ὁποῖον, συνδυαζόμενον μὲ τὸ ἄρθρον 16, καθιστᾷ τοὺς καθηγητὰς τῶν ἀνωτάτων πνευματικῶν ἰδρυμάτων δημοσίους ὑπαλλήλους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀπαιτεῖ πίστιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τοὺς ἰσχύοντας πολιτειακοὺς καὶ κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ θέλει τούτους «ἐκτελεστὰς τῆς θελήσεως τοῦ Κράτους»¹.

Ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοῦτο, μᾶλλον δὲν δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ ὅτι ὁ καθηγητὴς ὑπέχει τοῦλάχιστον οὖς περιορισμοὺς ὑπέιχε καὶ ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοῦ ἄρθρου 21 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927. Ἀφοῦ, ὑπὸ τὸ καθεστὼς ἐκεῖνο, τὸ ἀναμφισβητήτως φιλελευθερώτερον, τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας ἔκρινεν, ὅτι ὑπόκειται εἰς τοὺς ἐκ τῆς ιδιότητος τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου ἀπορρέοντας περιορισμοὺς, κατὰ μείζονα λόγον οἱ περιορισμοὶ οὗτοι (τὴν ρευστὴν καὶ δυσκαθόριστον φύσιν τῶν ὁποίων ὑπεδηλώσαμεν ἀνωτέρω) ἰσχύουν ἤδη, ὅτε τὸ ἄρθρον 21 τοῦ Συντ. τοῦ 1927 ἐξοβελίσθη ἐκ τοῦ συνταγματικοῦ κειμένου.

1. Ἡ ἔκφρασις αὕτη «ἐκτελεστῆς τῆς θελήσεως τοῦ Κράτους», παρὰ τὸν προστακτικὸν τῆς τόνου, εἶναι ἀόριστος καὶ δυσκόλως δύναται τις νὰ συνχάγη ἐξ αὐτῆς ἰδιαιτέρας νομικᾶς συνεπειας, διὰ τὸ ἐνταῦθα ἐρευνώμενον θέμα. Ἡ «θέλησις τοῦ Κράτους» ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ Συντάγματος, τῶν νόμων ἐν γένει καὶ τῶν ἱεραρχικῶν διαταγῶν. «Ὅτι πᾶς ὑπάλληλος δέον νὰ τηρῇ τὸ Σύνταγμα, τοὺς νόμους καὶ τὰς νομίμους ἱεραρχικὰς διαταγὰς εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστόν. «Ὅτι ἐπίσης, εἰδικῶς, ὁ ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος δὲν ὑπόκειται εἰς ἱεραρχικὰς διαταγὰς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας, εἶναι ἐπίσης γνωστόν. «Ὡστε ἡ ἔκφρασις «εἶναι ἐκτελεστῆς τῆς θελήσεως τοῦ Κράτους» δὲν δύναται νὰ σημαίνει εἰμὴ ὅτι «ὀφείλει νὰ τηρῇ τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ Κράτους», τοῦθ' ὅπερ ἦτο αὐτονόητον. Ἐκτὸς ἐὰν σημαίνει ἄλλο τι, ὀλιγώτερον νομικόν, ἥτοι ὅτι ὀφείλει νὰ συμμορφῶται ἰδεολογικῶς πρὸς τὴν ἰδεολογίαν ἥτις ἐμπνέει τὴν θέλησιν τοῦ Κράτους, ὅποτε ἡ ἔκφρασις αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἐπὶ ῥωσῆς τῆς ἡδὲ τεθειμένης ἐπιταγῆς, ὅπως ὁ ὑπάλληλος πιστεῦν εἰς τὸ ἰσχύον καθεστὸς.

«Ὅθεν, ὑφ' οἱανδήποτε ἐκδοχὴν, ἡ περὶ τῆς πρόκειται ἔκφρασις («εἶναι ἐκτελεστῆς τῆς θελήσεως τοῦ Κράτους») δυσκόλως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνέχουσα ἰδιαιτέραν τινὰ νομικὴν σημασίαν.

Οι περιορισμοί οὗτοι εἶναι ἐξωτερικοί. Ἦδη ὅμως δημιουργεῖται καὶ περιορισμὸς ἄλλης φύσεως, περιορισμὸς τὸν ὁποῖον ὠνομάσαμεν ἀνωτέρω («ἐσωτερικόν»). Ὁ περιορισμὸς οὗτος, ἀπορρέων ἐκ τοῦ § 100, ἀπαγορεύει εἰς τὸν καθηγητὴν νὰ ἐκφράσῃ γνώμην ἣτις θὰ ἐμαρτύρῃ ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη ἢ ὅτι πιστεύει ἰδεολογίας σκοπούσας τὴν βιαίαν ἀνατροπὴν τοῦ ὑφισταμένου πολιτειακοῦ ἢ κοινωνικοῦ καθεστώτος. Ὁ περιορισμὸς οὗτος εἶναι ἐνδότερος, φθάνει δὲ εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς ἐλευθερίας ἐκδηλώσεως τῆς γνώμης τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου. Ἐὰν ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐρεῦνης, ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν του σπουδῶν ἔχη πεισθῇ ὅτι ἐπιστημονικῶς δὲν εἶναι ὀρθόν τὸ ἰσχύον πολιτειακὸν καὶ κοινωνικὸν καθεστὼς, καὶ ἐὰν ἔχη καταλήξῃ ἀδόλως καὶ εὐσυνειδήτως εἰς ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα ἀντιδημοκρατικά, τί πρέπει νὰ εἴπῃ κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμήν, καὶ ἢν μέλλει νὰ πραγματευθῇ θέμα συναφὲς ἀπὸ τῆς καθηγητικῆς του ἑδρας; Θὰ ὑποκύβῃ εἰς μίαν ἀπερίφραστον κατάργησιν τῆς ἐλευθερίας ἐκφράσεως τῆς γνώμης του καὶ θὰ εἴπῃ π.χ. ὅτι αἱ θεωρίαι περὶ ὁλοκληρωτικοῦ κράτους ἢ αἱ θεωρίαι τοῦ Κάρολ Μάρξ εἶναι ἐσφαλμέναι, ἐνῶ ἐνδεχομένως ἔχει ἐνδομύχως πεισθῇ, κατόπιν ἐνσυνειδήτου καὶ ἀπροκαταλήπτου ἐρεῦνης, ὅτι αὗται εἶναι ὀρθαί;

Ὁ καθηγητὴς Thoma, ψηλαζὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸ φλέγον τοῦτο θέμα, λέγει ὅτι, εἰς μίαν τοιαύτην ἀληθῶς δραματικὴν διὰ τὸν διδάσκαλον περίπτωσιν, ἀνοίγονται ἐνώπιον αὐτοῦ τέσσαρες ὁδοί:

1) Ἡ πρώτη, ἡ διαυγεστέρα καὶ πλέον ὑπερήφανος ὁδός, εἶναι νὰ δηλώσῃ ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπηρετῇ τὴν ἐπιστήμην ὑπὸ τοιούτους περιορισμοὺς, οὐδὲ νὰ ὑποκρίνεται τὸν νομιμόφρονα, καὶ νὰ ὑποβάλλῃ τὴν παραίτησίν του. Ὡς ἐλεύθερος συγγραφεὺς ἢ ὁμιλητής, θὰ ἔχη πλείονας δυνατότητας νὰ ἐκφράσῃ τὰς γνώμας του, μετὰ μείζονος ἐλευθερίας.

2) Ἡ δευτέρα ὁδός, εἶναι νὰ μὴ καμθῇ πρὸ τῶν κειμένων διατάξεων, νὰ ἐκφράσῃ ἀπεριφράστως τὰς πεποιθήσεις του, καὶ νὰ ἀναγκάσῃ τὴν προϋσταμένην ἀρχὴν νὰ ἀσκήσῃ πειθαρχικὴν δίωξιν κατ' αὐτοῦ.

3) Ἡ τρίτη ὁδός εἶναι νὰ χρησιμοποιήσῃ δι' ἐκυτὸν ἐν εἶδος εὐσχήμου φιμώτρου καὶ ἀναλύων τὰ σχετικὰ θέματα, ν' ἀποφύγῃ νὰ θίξῃ τὰ νευραλγικὰ σημεῖα, ἅτινα θὰ τὸν ὠδήγουν εἰς ἐκδήλωσιν τῶν ἀπηγορευμένων πεποιθησέων του. Αὕτη εἶναι ἡ μελαγχολικὴ περίπτωσις τῶν «καθηγητῶν ὑπὸ φιμωτρον»¹. Τούτους, τινὲς ὀνομάζουν καθηγητὰς «ἄχρους» ἢ «καθηγητὰς ἄνευ ἰδιαιτέρου χαρακτῆρος», ἀλλ' ὁ Thoma θεωρεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον ὡς ὑπερβολικὸν rigorismus, στέργει δὲ νὰ δεχθῇ, μετὰ προφανοῦς στενοχωρίας, ὅτι, ἐπὶ τέλους, ὁ καθηγητὴς ἔχει ἐνίοτε «δικαίωμα ἐπὶ τὴν σιωπὴν».

1. P. Wenger, Hochschullehrer mit Maulkorb» («Καθηγηταὶ ὑπὸ φιμωτρον»), in «Rheinischer Merkur», 18-2-1949.

4) Τέλος, ἡ τετάρτη ὁδός, εἶναι ν' ἀποσυρθῇ ὁ καθηγητὴς βασιικῶς καὶ καθολικῶς εἰς τὴν ἀπρόσβλητον ἀκρόπολιν τῆς «καθαρᾶς» καὶ μὴ ἀξιολογούσης Ἐπιστήμης. Τοιαύτη, μὴ ἀξιολογοῦσα διδασκαλία, ἔτοι διδασκαλία ἀπλῶς περιγραφικὴ δὲν εἶναι βεβαίως ἐκείνη ἣν ἡ Πολιτεία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοῦς ἀκαδημαϊκοῦς διδασκάλους, πάντως ὅμως, κατὰ τὸν Thoma, τοιαύτης φύσεως διδασκαλία δὲν ἀπαγορεύεται.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, παρατηρεῖται ὅτι ὑπάρχουν ἐπιστῆμαι, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, δὲν ἔχουν εἰς ἠθικὰς ἢ πολιτικὰς ἀξιολογήσεις. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάρχονται, π.χ. τὰ Μαθηματικὰ ἢ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν γένει. Ἄλλα ὅμως ἐπιστῆμαι, καὶ δὴ αἱ λεγόμεναι πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι, εἶναι κατ' ἀρχὴν «ἀξιολογοῦσαι ἐπιστῆμαι». Ἐν αὐταῖς «εἶναι δυσχερὲς ν' ἀποφύγῃ τις ἔκφρασιν κρίσεων ἀξιολογικῶν, φύσεως ἠθικῆς ἢ πολιτικῆς, αἵτινες κρίσεις στηρίζονται μὲν ἐπιστημονικῶς, ἀλλὰ ἔχουν τὴν βᾶσιν των εἰς ἀναπόδευκτον μείζονα πρότασιν ἐνὸς συλλογισμοῦ».

Τὸ δικαίωμα πρὸς ἔκφρασιν τοιούτων ἀξιολογικῶν κρίσεων ἀναμφιβόλως περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ διερωτᾶται τις, μήπως ἡ τοιαύτη ἔκφρασις ἀξιολογικῶν κρίσεων δὲν εἶναι ἀπλῶς δικαίωμα, ἀλλὰ ὑποχρέωσις τοῦ καθηγητοῦ, καὶ μήπως, προκειμένου περὶ ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας αἱ ἔννοιαι στηρίζονται εἰς ἀξιολογήσεις, διδασκαλία περιοριζομένη εἰς ἀπλὴν περιγραφὴν εἶναι μόνον ἐν ἄψυχον ὁμοίωμα διδασκαλίας, τὸ ὁποῖον δὲν ικανοποιεῖ τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία καθιερώθη. Ἀλλὰ πάλιν, ἐὰν εἰσέδωκε κανεὶς βαθέως εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ ἐπεξήτει νὰ ὑποχρέωσῃ τὸν καθηγητὴν νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς ἀξιολογήσεις, ἴσως θὰ συνήντα εἰς τὸν χώρον τοῦτον καὶ πάλιν τὸ φράγμα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας ὑπὸ ἄλλην τῶρα μορφήν, ἔτοι ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀνεξελέγκτου ἐλευθερίας μεθόδου, ἣν ἕκαστος καθηγητὴς δύναται νὰ χρησιμοποιῇ, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς εἰς τὴν ἀρμοδιότητά του ἀνηκούσης ἐπιστημονικῆς ὕλης, καὶ τὴν ὁποίαν μέθοδον οὐδεμία ὑπερσσιακὴ ἐξουσία δύναται νὰ ἐλέγξῃ καὶ νὰ προσδιορίσῃ.

Πάντως ἀναφέρεται ὅτι ὁ Max Weber εἶχεν ἤδη ἀσχοληθῇ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, ἐπαρκῶς καὶ ικανοποιητικῶς χρησιμοποιοῖ τὴν παραδεδομένην αὐτῷ ἐλευθερίαν, ἐὰν, α) ἐκθέτῃ πρῶτον εἰς τοῦς ἀκροατάς του τὰς διαφόρους διδασκομένους θεωρίας, ἀναλύων καὶ περιγράφων αὐτάς ἀμερολήπτως καὶ ἀντικειμενικῶς β) ἐκθέτῃ τίνες ἐκ τῶν θεωριῶν τούτων δύναται ν' ἀποδειχθῶσιν ἀντικειμενικῶς καὶ γ) ἐκθέτῃ τίνες ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὀρθαὶ ἐπὶ τῇ βᾶσει ὠρισμένων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑποκειμενικῶν κριτηρίων ¹.

Πράγματι, ὁ διάσημος κοινωνιολόγος τῆς Χαϊδελβέργης ὑπεστήριξε

1. R. Thoma, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 28-29.

μετὰ σθένους ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ καθηγητοῦ δὲν εἶναι νὰ ἐμφανίζεται ἀπὸ τῆς ἑδρας ὡς προφήτης, οὔτε ὡς ἡγέτης, ἀλλὰ μόνον νὰ διαφωτίζη τὴν σκέψιν τῶν φοιτητῶν διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ ἀναλύσεως καὶ νὰ καθιστᾷ τοὺτους ἱκανοὺς νὰ ἀναζητοῦν ἐνσυνειδήτως τὴν ἀλήθειαν. Βεβαίως, οἱ φοιτηταὶ συνήθως ἀναζητοῦν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ καθηγητοῦ τὸν ἡγέτην καὶ τὸν προφήτην, ἂν μὴ καὶ τὸν δημιουργόν—ἀλλὰ ἀκριβῶς τότε ὁ καθηγητὴς πρέπει νὰ μὴ ὀλισθήσῃ εἰς τὴν ἀπατηλὴν αὐτὴν ὁδόν, νὰ μὴ δελεασθῇ ἀπὸ τὴν εὐθηνὴν ἀπόλαυσιν νὰ ἀποκτήσῃ φανατικούς ὑπαδούς καὶ θαυμαστάς, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ, ὅστις προσήκει εἰς τοὺς ὀρίμους διδασκάλους. «Εἶναι ἐπικίνδυνον, λέγει, νὰ παίζῃ ὁ καθηγητὴς τὸν ἡγέτην, ἀπὸ τῆς πανεπιστημιακῆς ἑδρας. Διότι ἐκεῖνοι ἀκριβῶς οἱ καθηγηταὶ οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι εἶναι ἡγέται, συνήθως εἶναι οἱ ὀλιγώτερον ἱκανοὶ ἡγέται. Πρὸ παντὸς ὅμως, ἡ πανεπιστημιακὴ ἑδρα δὲν τοὺς παρέχει καμμίαν εὐκαιρίαν διὰ νὰ τὸ ἀποδείξουν»¹.

Ἀλλὰ, θὰ εἴπῃ τις : ἐὰν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν καθηγητὴν τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως αὐτὸν τὸν φωτοστέφανον τοῦ ἡγέτου καὶ τοῦ προφήτου, τί θὰ μείνῃ ὡς ἔργον του ; Θὰ μείνῃ ἡ ἐπιστήμη, ἀπαντᾷ πάλιν ὁ Weber, ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτῆς ἀποστολῇ. Καὶ προσπαθεῖ περαιτέρω νὰ καθορίσῃ τὴν ἀποστολὴν τοῦ πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου, ὡς ἑξῆς :

α) Νὰ παράσχῃ γνώσεις τεχνικὰς, συστηματικῶς κατατεταγμένας.

β) Νὰ προσφέρῃ τὰς μεθόδους τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὴν κατὰλληλον πρὸς τοῦτο προπαιδεύσιν.

γ) Νὰ διαφωτίσῃ ἐπὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν μέσων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων : νὰ κάμῃ τὸν φοιτητὴν νὰ γνωρίζῃ, ὅχι ὅτι πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν α κατεύθυνσιν, ἀλλ' ὅτι ἐφόσον θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν α κατεύθυνσιν, πρέπει, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ, νὰ χρησιμοποιοῦσῃ αὐτὰ ἢ ἐκεῖνα τὰ μέσα, καθὼς διδάσκει ἡ πεῖρα τῆς ἐπιστήμης.

δ) Ἐν συμπεράσματι, νὰ βοηθήσῃ τὸν φοιτητὴν, διὰ τῆς γνώσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν γεγονότων, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν αὐτοεπίγνωσιν, εἰς τὴν διαυγῇ σκέψιν καὶ εἰς τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης².

Αὕτη εἶναι ἡ διὰ πολλῶν περιφράσεων καὶ διὰ τοῦτο οὐχὶ ἱκανοποιητικῶς περιγραφομένη εἰκὼν τῆς «καθαρᾶς» ἐπιστήμης.

Ὁ καθηγητὴς Thoma βεβαιοῦ, ὅτι σήμερον τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν γερμανῶν καθηγητῶν ἐφαρμόζει ἐνσυνειδήτως τὰς κατευθύνσεις ταύτας.

Τέλος, εἶναι ἀξίον νὰ σημειωθῇ καὶ ἡ περίπτωσις, καθ' ἣν ἡ Πολιτεία

1. Βλ. Max Weber, Ἡ Ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα (Die Wissenschaft als Beruf), μετὰφρ. ὑπὸ Ἰ. Συκουτρῆ, 9133, σελ. 81. Καὶ σελ. 76 : «διὰ τὸν προφήτην καὶ τὸν δημιουργόν ἐρρέθη : «Πορεύθητι ἔξω εἰς τὰς ρύμας καὶ δημοσίεζέ λαλήσον».

2. Max Weber, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 82-83.

ἤξιωσεν ἀπὸ καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, ὅχι ν' ἀπόσχι ἀπὸ ἀξιολογήσεις, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, νὰ ἐκδηλώσῃ θετικῶς τὴν προτίμησίν του ὑπὲρ ὠρισμένης μορφῆς πολιτεύματος καὶ δὴ τοῦ κρατοῦντος.

Ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς δημοκρατίας τῆς Βαυαρίας, ὁ καθηγητὴς τοῦ δημοσίου δικαίου εἰς τὸ ἐν Breslau Πανεπιστήμιον, Hans Helfritz, γνωστὸς μεταξὺ τῶν καὶ εἰσέτι ἐν ἐνεργείᾳ καθηγητῶν, ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1928, ἐπὶ τῇ ἐπετείᾳ τῶν γενεθλίων τοῦ Κάιζερ, ἄρθρον εἰς ἐφημερίδα, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἀπέκρυπτε τὰ φιλομοναρχικά του αἰσθήματα. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Karl Becker, τέως καθηγητὴς Πανεπιστημίου, ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν ἑγγραφὸν παρατήρησιν, διότι τὸ ἄρθρον τοῦ ἐκεῖνο «παρέλειπεν εἰς ἀξιόμειπτον βαθμὸν νὰ ἐκδηλώσῃ ἔναντι τοῦ σημερινοῦ πολιτειακοῦ καθεστῶτος τὴν θερμότητά ἐκείνην, τὴν ὁποίαν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπιδεικνύουν οἱ ἐπισήμως ἐκπροσωποῦντες¹ τὸ δημόσιον δίκαιον εἰς τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια»².

Ἡ «θερμότης» αὕτη, ἣν ἤξιωσεν ἡ Πολιτεία κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, δὲν περιλαμβάνεται βεβαίως εἰς τὰ πλαίσια τῆς «καθαρᾶς» ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ὡς ἀντελαμβάνετο ταῦτα, ὡς ἀνωτέρω, ὁ Max Weber. Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν φαίνεται νὰ εἶχε συνέχειαν.

Ἀφ' ἐτέρου, βεβαιοῦται ὅτι περίπτωσις παραβιάσεως τῆς ἐν τῷ Συντάγματι τῆς Βόννης ἀναγραφείσης «ρήτρας πίστεως» δὲν ἐνεφανίσθη μέχρι σήμερον ἐν τῇ πράξει³.

1. Κατὰ λέξιν : «οἱ δυνάμει ὑπαλληλικῆς σχέσεως ἐκπρόσωποι τοῦ δημοσίου δικαίου (bei einem beamteten Vertreter des Staatsrechts).

2. Βλ. περὶ τῆς περιπτώσεως ταύτης, ἐν R. Thoma, Die Lehrfreiheit der Hochschullehrer, 1952, σελ. 20.

3. Herbert Vehrhnahn, Lehrfreiheit und Verfassungstreue, 1955, σελ. 9.